

861.161.1-992Ильф,Петров1/7.07

Катерина Валькова**«ТИПОВИЙ АМЕРИКАНЕЦЬ»
ОЧИМА РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
(на матеріалі подорожніх нарисів Іллі Ільфа та Євгена Петрова
«Одноповерхова Америка»)**

Стаття присвячена дослідженню образу «середнього» американця, відтвореного Іллею Ілфом та Євгеном Петровим у подорожніх нарисах «Одноповерхова Америка». Особливий акцент зроблено на аналізі авторської інтерпретації і методах зображення образів-персонажів.

Ключові слова: *нарис, подорожній нарис, жанр, інтерпретація, портрет, образ, американець, Америка, Ілля Ільф та Євген Петров.*

Статья посвящена исследованию образа «среднего» американца, воссозданного Ильей Илфом и Евгением Петровым в путевых очерках «Одноэтажная Америка». Особый акцент сделан на анализе авторской интерпретации и методах изображения образов-персонажей.

Ключевые слова: *очерк, путевой очерк, жанр, интерпретация, портрет, образ, американец, Америка, Илья Ильф и Евгений Петров.*

The article investigates the image of the «average» American, recreated by Ilya If and Yevgeny Petrov in travel essays «storey America.» Particular emphasis is placed on the author's interpretation analysis and methods of cover images-characters.

Key words: *essay, travel story, genre, interpretation, portrait, image, American, America, Ilya If and Yevgeny Petrov.*

Допитливість, вроджена людська риса, багато в чому визначила хід історії та, безумовно, вплинула на всі без виключення сфери життя. Бажання пізнати оточуючий світ, побачити незнайомі міста і країни, збагатитися цією інформацією, а також прагнення до нових вражень та духовного розвитку протягом багатьох століть спонукало людей до мандрівок, подорожей. Вивчення іншої культури не тільки розширює світогляд, але й дозволяє більш глибоко зрозуміти власну. Переваги та позитивні сторони життя чужих народів стають безцінним досві-

дом, який грамотна людина обов'язково застосує у своїй вітчизні. Проблеми та недоліки державного устрою або, приміром, соціальна незахищеність громадян інших країн, допоможе більш детально розгледіти недосконалість всередині своєї системи, дати прогноз на майбутнє і, можливо, уникнути багатьох помилок. Більшість подорожуючих не просто здійснювали поїздки, але й намагалися поділитися власними думками та враженнями, розповісти про побачене і почуте в далеких краях. Дорожній нарис виявився тим універсальним жанром, який дав можливість втілити документальні факти в художньо-публіцистичну форму.

Дорожній нарис, який бере свій початок з літератури подорожей, має багатовікову історію. В. А. Шачкова зазначає, що описання мандрів відомі у світовій літературі ще з давнини. Вже в античності існував поділ опису подорожей по морю — періпли та сушею — переїзди [10, 277]. Говорячи про формування жанра, М. М. Кім констатує, що у світовій журналістиці перші прообрази нариса з'явилися в XVIII столітті в Англії. «Журналисты Стил и Адисон, печатавшиеся в журналах «Spectator» и «Tattler» («Зритель» и «Болтун», издававшихся в 1709–1712 гг.), впервые опубликовали похождения Иосифа Бикерстафа. Это были бытовые, нравоописательные сценки лондонской жизни того времени» [6, 198]. Розвиваючись та стаючи все більш популярним, нарис став невід'ємною складовою французьких та німецьких періодичних видань. О. В. Сафронов відмічає, що в останній чверті XVIII століття під впливом західноєвропейської літератури і на основі національних багатовікових традицій складаються основні форми літератури «подорожей»: подорожній нарис, нарисові послання-листи про «мандри» в чужих краях та вигадані літературні твори про подорожі, записки, уривки, прогулянки, щоденник [9, 95]. Досліджуючи історію розвитку подорожного нарису в російській літературі, учений приходять до висновку, що йому передували поширені в Давній Русі дорожні записки, які називалися «хождениями», «путниками», «странниками», «паломниками» [9, 93]. Класичним зразком цього жанру є «Хождение игумена Даниила», створене в XII столітті. Епохою розквіту нарисового жанру по праву вважають XIX століття.

Варто відзначити, що жанри журналістики, протягом свого існування, ніколи не були чимось статичним, раз і назавжди даним. Вони видозмінювались, трансформувались, активно реагували на життєві

зміни й історичні переміни. З упевненістю стверджуємо, що особливо яскраво ця властивість проявилася в такому жанрі, як подорожній нарис, який за свою багатовікову історію безперестанно еволюціонував та розвивався, набував нових форм та рис. При цьому жанр не змінив своєї суті та основного призначення. О. А. Гусева пише, що неминучі історичні трансформації принципово не змінили природу нарису. В ньому, як і раніше, точно фіксуються особливості суспільного устрою, природи, архітектури, побуту, звичаїв, вірувань народів різних країн. Кожного разу в центрі оповіді виявляється її автор, який знайомить читача з тим, що бачить сам [3, 135].

Повертаючись до історії подорожнього нарису в російській літературі, варто звернути увагу на той факт, що в радянській журналістиці, особливо в 20–30-ті роки цьому жанру приділялась особлива увага. Дослідники відзначають, що в 1920–1930-ті роки в СРСР була створена розгалужена система закладів та механізмів, головною метою якої було формування у широких мас відповідної картини світу, що частково відображає реальність, частково міфологізована, а головне — відповідає конкретним, мінливим від часу до часу інтересам режиму: «советское государство больше, чем любое другое государство в истории, уделяло внимание пропаганде» [8, 280]. По достоїнству оцінивши можливість дорожніх нарисів впливати на свідомість мас і формувати світогляд та картину світу, радянська влада активно використовувала ці особливості жанру з метою пропаганди та ідеології. П. Ю. Гурков робить висновок, що традиційні риси жанра — документальність оповіді, автор в ролі героя-очевидця, типізація одиничних фактів, установка на широту охоплення та об'єктивність — повністю відповідали запитам нової радянської літератури [2, 27]. При цьому дослідник справедливо відзначає, що радянський подорожній нарис збагачувався новими рисами, серед яких «замена географического пространства идеологическим, актуализация бинарной оппозиции «свое — чужое», закрепление за автором функции ясновидящего» [2, 28].

Метою нашої статті є дослідження образу типового представника Сполучених Штатів, відтвореного в подорожніх нарисах Ільфа та Петрова «Одноповерхова Америка». Нашим завданням є особливе акцентування уваги на аналізі місця авторської інтерпретації в досліджуваному творі.

Питання теорії дорожнього нарису піднімалися в працях таких дослідників, як М. М. Кім, М. І. Глушков, Н. М. Маслова, О. І. Журбіна, О. О. Тертичний, В. А. Качкан, Г. В. Колосов, М. С. Черепახов та багатьох інших. Всі вони сходяться в тому, що ключову роль у формуванні образу тієї або іншої країни відігравав нарис, а точніше, його найстаріший різновид — подорожній нарис, який, за визначенням О. І. Журбіної, «создан для того, чтобы с наибольшей прямоотой выхватить из жизни рождающееся в ней новое, угадать черты будущего» [4, 172]. При цьому вчена розмірковує про «надзавдання», під яким розуміється тема, єдиний образ, що наповнює оповідь, не просте безцільне спостереження, а «путешествие большей частью по тем дорогам, на которых очеркист рассчитывает найти ответы на волнующие его вопросы» [4, 171]. Популярність нарису серед письменників та журналістів М. М. Кім пояснює тим, що даний жанр дозволяв у вільній та невимушеній формі розповісти читачам про безпосередні спостереження та враження, поділитися думками про побачене, розповісти про людські типажі і про те нове, що відбувалося в сучасній дійсності [6, 209]. Повністю розділяючи позицію ученого, Н. М. Маслова додає, що подумки здійснюючи разом з журналістом подорож, читач раціонально та емоційно оцінює побачене публіцистом-«мандрівником» [7, 4]. Особливість такого роду творів, з точки зору дослідниці, полягає в тому, що в аналізі явищ, подій, в агітації та пропаганді тих або тих ідей автор «подорожі» спирається на «живі» приклади, особисті враження від побаченого в дорозі [7, 41]. О. І. Журбіна стверджує, що основним завданням подорожнього нарису є — окреслити, створити єдине враження [4, 40]. При цьому уточнюється, що «окреслити» — означає вже й оцінити [4, 67]. Таким чином, можна зробити висновок, що подорожній нарис — це жанр, який дозволяє автору не тільки розповісти про побачене, але й поділитися своєю позицією, критичними зауваженнями і роздумами. Це дозволяє нам говорити про соціальну орієнтацію жанру, яка проявляється у можливості подорожнього нарису сигналізувати про ті або інші суспільні проблеми та пропонувати шляхи їх вирішення. М. І. Глушков відзначає, що найбільш характерними особливостями власне живописної структури є «широкозахватная композиция (способность связывать в идейно-художественное единство большое количество разнообразных фактов и эпизодов), наличие в системе образов персонажа-рассказчика, участника или свидетеля

событий (как правило, им бывает сам автор) и исследовательская или публицистическая заданность компонентов» [1, 112]. Називаючи подорожній нарис одним із найсуб'єктивніших жанрів журналістики, М. М. Кім, в свою чергу, однією з найважливіших його ознак вважає суб'єктивність авторського підходу в осмисленні оточуючої дійсності [6, 112]. А характерними рисами жанра автор називає принцип панорамності в зображенні дійсності, яскраво виражене авторське начало, вільну манеру викладення, яка може будуватися як в хронікальній послідовності, так і у вільній асоціативній формі, а також широту висвітлюваних тем [6, 211]. В. О. Шачкова доповнює цей перелік присутністю документальних елементів поряд з художнім вимислом та синтетичністю, яка передбачає включення в текст елементів інших жанрів (щоденника, листа, репортажа, анекдота, автобіографії) [10, 277]. Особливо продуктивною якістю літературних подорожей М. Є. Шульгін вважає здатність завдяки сюжету мандрів сконцентрувати в невеликому об'ємі тексту різноманітну інформацію, провести неочікувані асоціативні зв'язки, поставити та відсторонити широке коло проблем: від духовних, релігійних до культурологічних, соціальних та екзистенціальних [11, 153]. На підставі вищезначеного можна зробити висновок про те, що подорожній нарис є універсальним жанром, який відкриває однаково світлі можливості й перспективи як для його творців, так і для читачької аудиторії. Завдяки авантюрному сюжету, образним картинам оточуючого світу, авторським акцентам та унікальній формі, коли читач немов стає співрозмовником, відчуває себе частиною оповіді, читання дорожніх нарисів у всі часи було одним з улюблених занять. Особливо це стосувалося радянської людини, чие уявлення про світ за межами власної країни формувалося виключно під впливом нарисів у пресі. В давній історії відносин Сполучених Штатів Америки та Росії періоди симпатії та антипатії, взаємної підтримки й ворожості змінювали одна іншу. 1933 року між СРСР та США, хоча і не надовго, але все ж встановлюються дипломатичні відносини. А 1935 року кореспонденти газети «Правда» Ілля Ільф та Євген Петров відправляються в подорож Сполученими Штатами. Результатом подорожі стала книга «Одноповерхова Америка», відомий цикл подорожніх нарисів, який, в буквальному сенсі, відкрив радянському читачеві незнайому, лякаючу, але таку привабливу країну капіталізму. Щоб зрозуміти реальну картину життя населення, письменники відвідали

не тільки знамениті міста, але й маленькі, непримітні. Будучи справжніми професіоналами та істинними майстрами своєї справи, радянські нарисовці не залишили без уваги практично ні однієї сторони життя незнайомої країни. Як стверджували самі письменники, вони не переслідували мети лаяти або хвалити Сполучені Штати, а лише хотіли «усилити в советском обществе интерес к Америке, к изучению этой великой страны» [5, 352–353].

Головними героями подорожніх нарисів є так звані «середні американці». Можна стверджувати, що одним із завдань, що поставили перед собою нарисовці, було показати життя типового представника американської нації, розкрити його характер, пізнати його мрії. Для цього автори використали такий літературний прийом, як типізація. По праву називаючи типізацію найважливішим моментом у будь-якому художньому творі, О. І. Журбіна пише, що вона полягає у створенні індивідуальних художніх образів, які узагальнюють і одночасно оцінюють життєві явища [4, 110]. Дослідниця стверджує, що відкрите устремління до типізації є відмітною рисою нарису [4, 111]. М. М. Кім заявляє, що типізація — це передовсім відбір найбільш істотного, що є в самому житті, в самій дійсності [6, 226]. На додаток до цього можна привести позицію О. І. Журбіної, яка вважає, що для типізації характерні не тільки пошуки типічного в самому житті, але й особливий характер художнього аналізу, при якому дійсність, яку побачив письменник, характеризується з точки зору її соціального сенсу [4, 116]. Знайомлячись з американцями різного віку, професій, станів, які живуть в різних штатах, Ільф та Петров, аналізуючи та узагальнюючи їх індивідуальні риси, безперестанно намагалися вивести і змалювати образ середнього представника Сполучених Штатів. М. М. Кім пише, що, відштовхуючись від одиничного факту, автор здатен охарактеризувати типові риси людського характеру [6, 227]. Більшість дослідників сходяться на думці, що процес типізації починається вже на рівні відбору фактичного матеріалу. Проводячи паралель з образом середнього американця, можна припустити, що знайомство з якнайбільшою кількістю представників країни допоможе краще зрозуміти їх менталітет. Саме таку мету поставили перед собою радянські письменники та підійшли до неї дуже серйозно: вони безперестанно інтерв'ювали, розмовляли, ходили в гості та не пускали ні єдиної можливості поговорити з різними людьми, будь то

знаменитий письменник або вуличний продавець кукурудзи. Навіть час в дорозі не пропадав даремно: нарисовці постійно брали попутників та розпитували їх про життя, роботу, просили давати прогнози. Розмовляючи зі своїми героями, автори не обмежувалися сучасністю, а повертали їх в минуле, реконструюючи дитинство, юність і зрілість, намагаючись, таким чином, глибше проникнути в кожен окремо взятую історію життя. Саме велика кількість «хіч-хайкерів», які побували в письменницькому автомобілі, дозволила виділити одну з особливостей типового американця, а саме — відсутність цікавості. Путники із задоволенням розповідали про себе, ділилися історіями з життя, скаржились, згадували, веселилися та сумували. Але ніхто з них, в свою чергу, не ставив представникам СРСР жодного питання. Ці спостереження дозволили письменникам зробити більш глобальний висновок про те, що «американця інтересує тільки те, що не-посередственно связано с его домом, автомобилем или ближайшими соседями» [5, 347]. Ця людина, безумовно, любить свою країну, але «ему глубоко безразличны вопросы сельского хозяйства, так как он не сельский хозяин, промышленности, так как он не промышленник, финансов, так как он не финансист, искусства, так как он не артист, военные вопросы, так как он не военный» [5, 347]. Таким чином, Ільф та Петров представили американця достатньо пасивною натурою, не забувши при цьому згадати й інші немаловажні риси.

О. І. Журбіна пише, що в пошуках відповідей на хвилюючі питання про майбутнє нарисовець часто звертається до передових людей свого часу, розглядаючи їх як нове соціальне явище [4, 172]. Можливо припустити, що одним з таких людей для письменників став Генрі Форд, зустрічі з яким вони дуже чекали. Коротка бесіда та нетривала екскурсія по автомобільному заводу дозволили побачити та оцінити становище американського робітника та особливості стосунків між керівництвом та підлеглими. Публіцисти пишуть, що американці ніколи не будуть робити нічого зайвого, і навіть автомобільний «король» вважає себе приятелем робітників, але не витратить на них жодної зайвої копійки [5, 109].

На сторінках «Одноповерховой Америки» зафіксовано чимало позитивних, дійсно достойних рис характеру американських громадян. Письменники відзначили привітність та гостинність, називаючи їх «далеко оставляющим позади все возможное в этом роде, включая

гостеприимство русское, сибирское или грузинское» [5, 30]. Тримісячна автомобільна подорож повністю переконала мандрівників в тому, що на американця можна покластися, він не відмовить в допомозі і завжди відповість на задане питання. «У самого занятого американця всегда найдется время, чтобы коротко, толково и терпеливо объяснить путнику, по какой дороге ему надо ехать, при этом он не напутает и не наврет» [5, 44]. Особливо вражали письменників випадки, коли їм надавали допомогу абсолютно добровільно, не вимагаючи подяки і не вважаючи свій вчинок чимось особливим — «когда вам оказывается помощь, то делается это просто, скромно, быстро, без расчета на благодарность, даже словесную» [5, 189]. Варто відзначити, що, спостерігаючи багато рис американського характеру, автори порівнювали їх з характером російським і, зауважуючи в іноземців позитивні якості, цілком широко та без задніх думок закликали співвітчизників слідувати їх прикладу з метою позитивних перетворень у вітчизні. Однією з таких якостей була діловитість та професіоналізм. Із захопленням Ільф та Петров писали про те, що весь робочий час американця цілком і повністю зайнятий роботою: він вчасно приходить, приймає людей, відповідає на дзвінки і не витрачає час даремно. Ставлення до часу, до речі, ще одна важлива характеристика, що дозволяє глибше зрозуміти американську душу. Час — гроші, і цим все сказано. Публіцисти не раз задавались питанням, чому за їжею американці не п'ють вина, доки типовий представник цієї нації їм не пояснив, що келих вина передбачає розмову, а на розмову, відповідно, потрібен час, витрачати який — неприпустима розкіш. Американці не витрачають на їжу ні однієї зайвої хвилини, «они не едят, а заправляются едой, как мотор бензином» [5, 27].

Під впливом величезної кількості реклами, від якої в буквальному сенсі неможливо сховатися, нарисовці зробили висновок, що американець настільки звик їй вірити, що йому не прийде на думку сумніватися навіть у найбільш неправдоподібних речах, якщо про них говориться з плаката. На власному прикладі Ільф та Петров переконалися в тому, що американець, воістину, людина слова, і якщо вже щось пообіцяв, обов'язково виконає, незалежно від того, скільки пройшло часу. Відвідання музичних концертів і кінотеатрів дало радянським письменникам підставу стверджувати, що «американское искусство находится на низшей степени развития» [5, 9–10]. Відпо-

відно, читач міг з легкістю зробити висновок про інтелектуальний розвиток типового представника американської нації.

Портретна характеристика, як один з обов'язкових художніх елементів публіцистичного твору, також є важливим прийомом створення образу. М. М. Кім стверджує, що портретна характеристика безпосередньо пов'язується з психологічними особливостями особистості. Зовнішність людини, її манера вдягатися, звичні пози, жестикуляція, міміка і т. ін. можуть при уважному погляді багато сказати про людину. При цьому повноцінний нарисовий образ може народитися тільки при умові взаємодії документалізму й художнього узагальнення [6, 240]. Письменники в «Одноповерховій Америці» приділили особливу увагу портретам, зафіксувавши на сторінках нарисів яскраві та незабутні образи. Вони не просто описували зовнішність, а приділяли увагу деталям: манері триматися, говорити, погляду, елементам одягу. «Посредством удачно найденной детали можно передать характерные черты во внешности человека, его речи, манере поведения. Используя деталь, можно выпукло и зримо описать обстановку, место действия, какой-либо предмет, наконец, целое явление» [6, 237]. Представляючи читацькій увазі зовнішність персонажа, Льф та Петров використали прийом, популярний в телерепортажі: спочатку віддалялися від людини, як би даючи загальний план, потім зосереджувалися на деталях, роблячи акцент на чомусь одному, потім знову погляд здалеку і знову крупний план. І образи вийшли емоційними, живими та реалістичними.

У нашій статті вже не раз відмічалось, що подорожній нарис — жанр суб'єктивний, тому авторська інтерпретація фактичного матеріалу відіграє в ньому не останню роль. Ми маємо всі підстави припускати, що, описуючи ті чи інші слова, вчинки та дії героїв, письменники, безумовно, інтерпретували їх зі своєї позиції. Неможливо заперечити той факт, що, подорожуючи, людина потрапляє в цілком незнайомий для неї географічний та психологічний простір, перед її поглядом постає незнайома картина світу. Світогляд подорожуючого формувался у нього на батьківщині, в іншому просторі та під впливом цілком інших факторів. Тому абсолютно закономірно, що все, що мандрівник бачить, чує, розуміє та усвідомлює в іншій країні, сприймається ним крізь призму власних життєвих установок і позицій. В першу чергу це стосується сприйняття людей, чії вчинки та думки часом склад-

но зрозуміти та вірно розтлумачити навіть співвітчизнику. М. М. Кім пише, що за допомогою авторської інтерпретації можна вийти за рамки фактичних даних. «Публицист при описании жизни героя может, во-первых, подвергнуть факты авторскому осмыслению; во-вторых, поделиться собственными впечатлениями; в-третьих, выразить свое эмоциональное отношение к человеку; в-четвертых, на основе имеющихся данных спрогнозировать развитие ситуации. Факты, пройдя сквозь авторское восприятие, подвергаются тем самым художественной трансформации» [6, 227]. Дослідник стверджує, що найбільш складним процесом є трансформація факта в художньо-публіцистичний образ. Досягається це за рахунок типізації, авторської інтерпретації та образного трактування факта [6, 226]. Ми не можемо стверджувати, що образ середнього американця, представлений радянськими нарисовцями, повністю позбавлений тенденційності, однак він є об'єктивним, інформативним, емоційно насиченим та позбавленим стереотипного сприйняття.

Дослідивши образ типового представника Сполучених Штатів, створений Ільфом та Петровим в циклі подорожніх нарисів «Одноповерховая Америка», ми приходимо до наступних висновків. Американець, на думку письменників, є відкритою, доброзичливою та працелюбною людиною. Він завжди готовий допомогти, якісно виконує свою роботу та не кидає слів на вітер. Однак громадянська свідомість у нього, на відміну від радянської людини, розвинута не так сильно. Індивідуаліст та прагматик по натурі, американець не звик залежати від обставин, а навчився розраховувати тільки на себе. Крім того, типовий американець не дуже емоційний, у нього відсутнє прагнення отримати від життя задоволення. Раціоналізм, що проявляється у ставленні до життя, часу, роботи та оточуючих людей, на наш погляд, основоположна риса, яка характеризує американського громадянина початку 30-х років ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Глушков Н. И.* Очерковая проза / Н. И. Глушков. — Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. — 216 с.
2. *Гурков П. Ю.* Своёобразие жанра путевого очерка в отечественной публицистике 20–30-х годов ХХ столетия / П. Ю. Гурков // *Филологос.* — 2013. — № 18 (3). — С. 27–31.

3. *Гусева Е. А.* Путевой очерк в творческом наследии П. Вайля / Е. А. Гусева // *Русская литература. Исследования.* — 2011. — Вып. 15. — С. 134–146.
4. *Журбина Е. И.* Теория и практика художественно-публицистических жанров (Очерк. Фельетон) / Е. И. Журбина. — М. : Мысль, 1969. — 399 с.
5. *Ильф И., Петров Е.* Одноэтажная Америка / И. Ильф, Е. Петров. — М. : Гос. изд-во худож. лит., 1961. — 448 с.
6. *Ким Н. М.* Жанры современной журналистики / Н. М. Ким. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2004. — 336 с.
7. *Маслова Н. М.* Путевые записки как публицистическая форма / Н. М. Маслова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. — 115 с.
8. *Россия и Запад : формирование внешнеполитических стереотипов в сознании российского общества первой половины XX века* / отв. ред. А. В. Голубев. — М., 1998. — 335 с.
9. *Сафронов А. В.* «Правда без прикрас» в жанре «путешествий» и художественной документалистике «из жизни отверженных» / А. В. Сафронов // *Вестн. Рязан. гос. ун-та им. С. А. Есенина.* — 2007. — № 15. — С. 93–126.
10. *Шачкова В. А.* «Путешествие» как жанр художественной литературы : вопросы теории / В. А. Шачкова // *Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского.* — 2008. — № 3. — С. 277–281.
11. *Шульгун М. Э.* Проблема жанровой и метажанровой специфики путешествий / М. Э. Шульгун // *Русская литература. Исследования.* — 2011. — Вып. 15. — С. 141–159.

Одержана 1.06.2014